

Selma Leydesdorff, *Verborgen arbeid-vergeten arbeid. Een verkenning in de geschiedenis van de vrouwenarbeid rond negentienhonderd* (Assen: Van Gorcum, 1977, 154 blz., f22,50, ISBN 90 232 1518 4).

Selma Leydesdorff heeft in haar boek de functionele ondertitel verbonden met een titel die een program en een paradox inhoudt, als de titel gedeeltelijk ontleend aan S. Rowbothams *Hidden from History* uit 1973. Dat program is feministisch en marxistisch, mogen wij in de inleiding vernemen. Motief voor de studie is de vergetelheid waar de vrouwen aan de onderste rand van de samenleving gedompeld zouden zijn: 'Maar niemand had genoeg belangstelling voor ze om een onderzoek naar hen te doen. Hun werk en levensomstandigheden leken niet interessant genoeg of niet te achterhalen' (3). Getuige de literatuurlijst en de noten van de schrijfster blijkt haar eigen opmerking niet waar. Tweede motief is het karikatuurale beeld, dat de mannelijke burgerlijke historici geschetst zouden hebben van de vrouw. Jammer genoeg worden opmerkingen van deze aard in het boek nimmer van voorbeelden of verwijzingen voorzien. Dat neemt niet weg dat op het gebied van onze kennis van de vrouw in het verleden wel het een en ander mankeert, zodat een boek als dit zijn nut zou kunnen hebben.

Het is niet makkelijk voor de lezer om te weten te komen waar het werk nu over gaat. In de inleiding wordt gezegd dat object van de studie zijn 'de thuiswerksters, de seizoenarbeidsters en de gehuwde fabrieksarbeidsters, die uit nood naast hun huishouden ook nog voor een loon te werken hadden' (1) en de 'jonge ongeschoolde fabrieksarbeidsters'. Criterium bij hun selectie is de omstandigheid dat hun werk tijdelijk was, in tegenstelling tot 'werksters, winkeliersters, dienstboden en geschoolde fabrieksarbeidsters' (2). Tijdelijkheid wordt gedefinieerd als 'in de eerste plaats was het werk tijdelijk omdat de vrouwen die het werk deden er zodra het kon mee ophielden' (2-3). Tweede aspect is de omstandigheid dat de produktie waarin de vrouwen werkten van de ene op de andere dag zonder verzet van de werknemers stopgezet kon worden. Beide criteria lijken me echter ook op te gaan voor een niet onaanzienlijk deel van de niet behandelde categorie vrouwen. In het vervolg wordt bovendien nauwelijks iets zichtbaar van het hanteren van een onderscheid tussen geschoold en ongeschoold. Is de lezeres of lezer aangeland bij het nawoord, dan blijkt er onderweg iets veranderd te zijn. 'In de vorige hoofdstukken zijn *met* betrekking tot de industrie een groot aantal problemen aan de orde geweest' (112). De lezers zijn des te meer verbaasd omdat in de inleiding met vrij veel omhaal ook een onderzoek naar de verhouding tussen openbare en privé-sector van de maatschappij was aangekondigd.

Het eerste hoofdstuk behandelt enkele algemene gegevens over de vrouwenarbeid in zijn algemeenheid in de periode 1850-1910, en geeft een aantal bedenkingen tegen het in die periode verzamelde statistische materiaal, die zo ernstig zijn dat de schrijfster bij gebrek aan eigen onderzoek moet volstaan met indrukken en hypothetische verklaringen.

Het tweede hoofdstuk bestaat uit een beschouwing over de wettelijke bescherming van de werkende vrouw in 1889 met als vertrekpunt de wet-van Houten van 1874. Van deze wet wordt opgemerkt: 'Zij wordt door iedereen toegejuigd' (26) en: 'De wet van 1874 werd dan ook door de SDB veel heftiger dan door het ANWV bekritiseerd' (29). De eerste opmerking is onjuist, de tweede strijdig met de eerste, terwijl de SDB zelfs nog opgericht moest worden. Een onderzoek naar de uitwerking van de wet van 1874 en de toestand der fabrieksarbeidsters, in 1876 gereedgekomen, wordt zonder bronvermelding genoemd door de schrijfster (27), maar verder nergens gebruikt, terwijl het hier zo op het oog moet gaan naar het eerst specifieke onderzoek naar vrouwenarbeid. Wellicht een gemiste kans. Het

verslag van de discussies rond de wet van 1889 wordt met een beschouwing aangevuld waarin geprobeerd wordt het gelijk van de discussianten aan de hand van de latere ontwikkelingen vast te stellen. De schrijfster besluit haar tweede hoofdstuk met haar eigen indrukken over de consequenties die de arbeidsbeschermende wet voor de ontwikkeling van de vrouwenarbeid gehad heeft en een jaartallenlijstje over de arbeidsrechtsontwikkeling inzake de vrouwenarbeid tussen 1874 en 1919.

Hoofdstuk 3 is gebaseerd op een verkenning van het archiefmateriaal van de Nationale Tentoonstelling Vrouwenarbeid in 1898 en bevat een aantal interessante gegevens over de vrouwenarbeid in dat jaar. Het volgende hoofdstuk behandelt het vooroordeel tegen fabrieksarbeid in zijn algemeenheid door vrouwen en geeft voorts enkele gegevens over de arbeidsomstandigheden. Het slot bestaat weer uit op vermoedens gebaseerde interpretaties van de schrijfster.

Het vijfde hoofdstuk beschrijft aan de hand van de verslagen van de inspecteurs van arbeid de ontduiking van de arbeidswet in de huisindustrie. Op deze wijze komen ook enkele gegevens los over de aard van die huisindustrie en de rol van de vrouwenarbeid daarin. Het pathetische naaisterliedje waarmee het hoofdstuk eindigt is helaas niet van bronvermelding voorzien, evenmin als het bonenpiksterlied aan het eind van hoofdstuk 6. Dit hoofdstuk, over de verschillende onderzoeken na 1889 behandelt achtereenvolgens de confectie, onderzoeken van het Nationaal Bureau Vrouwenarbeid en enkele kleinere onderzoeken naar vrouwenarbeid. In hoofdstuk 7 is plotseling de huisindustrie, toegespitst op de vrouw, object van studie, het bevat enkele disparate gegevens op dit terrein. Daarna volgt de conclusie dat door de weerstand tegen fabrieksarbeid het werken door vrouwen vooral in de huisindustrie is gerealiseerd, daardoor 'vermoedelijk' (111) een grote bijdrage geleverd aan de industrialisatie van Nederland. Het nawoord, dat helaas niet van noten voorzien is, bevat een theoretiserend betoog op marxistische grondslag over de huisarbeid en de rol van de vrouw daarin. De conclusie is dat 'gehuwde vrouwen *wel* gewerkt hebben' (124), zonder aan te geven wie ooit beweerden van niet. Voorts meent de auteur, dat de 'huisindustrie niet een verdwijnende uithoek van het accumulatieproces is geweest maar onderdeel van de accumulatie van kapitaal zelf' (124).

Het notenapparaat, en de opsomming van gebruikt materiaal vertonen dezelfde rommeligheid als de hele studie. Een zeer groot aantal noten is onbruikbaar door de afwezigheid van de vindplaats van een document, de datumaanduiding van een brief, krant of periodiek, door het ontbreken van een pagina-aanduiding van een gebruikt of geciteerd boek en eenmaal zelfs door het alleen noemen van de auteur (noot 12, 128).

Het totaalbeeld is niet erg opwekkend. Een boek, dat een pioniersfunctie zou kunnen hebben, gezien het belang van het behandelde onderwerp, wordt ontsierd door een slordige en hortende opbouw en door een falende bewijsvoering. Daarin is de kloof tussen pathetisch beschreven ellende en sterk hypothetische analyse te groot. De schrijfster is blijven steken in een wirwar van pretenties en goede bedoelingen.

H. J. Wedman

G. R. Zondergeld, *De Friese Beweging in het tijdvak der beide wereldoorlogen* (Dissertatie Groningen, 1978; Leeuwarden: De Tille B.V., z.j. [1979], 575 blz. f49,50, ISBN 90 7001080 1).

De Friese beweging was tot voor kort in geschiedkundig opzicht een onontgonnen gebied. In 1977 verscheen onder auspiciën van de Fryske Akademy een *Skiednis fan de Fryske bi-*